

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фаргона,
2021.**

М.Исамиддинов Қадимги Фарғона ва Суғд кулолчилигини ўрганишнинг айрим долзарб масалаларига доир	72
Б.Усмонов Фарғона водийси Темурийлар даври тарихининг жаҳон темурунослигида ўрганилиши	77
Лианг Юн, Н.Камбаров Қанғ маданияти ҳақида хитойлик олимларнинг фикрлари	81
О.Пуговкина Туркистонда 1917 йил февраль инқилоби: Туркистонда “собик” империя амалдорларига бўлган ижтимоий эҳтиёж ва уларнинг сиёсий фаоллиги	90
А.Ўткиров Хайрия ва ҳомийлик феномени илмий-назарий таҳлили	98
С.Ҳакимова XIX-XX аср боши тарихий манбаларида Ўзбекистон ҳудудидаги сув ҳавзаларига оид маълумотлар	103
С.Анаркулов Тошкент вилояти саноат шаҳарлари аҳолисининг этник тарихи ва таркиби хусусида.....	110

АДАБИЁТШУНОСЛИК

З.Қобилова, Н.Турсунова Татаббулар силсиласи.....	118
П.Туропова Услуб жилолари ёхуд адиб маҳорати	123
Д.Ғуломов Ретроспектив сюжет хусусида айрим мулоҳазалар	128
М.Маҳмудова Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳукмронлиги даврида сув иншоотлари ва боғдорчилик санъати.....	134

ТИЛШУНОСЛИК

Р.Сайфуллаева, Н.Ғайбуллаева Тиббий эвфемизмларнинг социал хосланиши	138
Т.Эназаров, С.Ғаниева Инглиз ва ўзбек тиллардаги аёллар исмларининг келиб чиқиши тарихидан	145
М.Мамажонов Антропонимларни дискурс релеванти сифатида тадқиқ этишнинг лингво-этномаданий асослари	150
Ж.Абдуллаев Тил қурилишининг асосий бирликлари академик Азим Ҳожиёв талқинида	155
Д.Собирова Ўзбек болалар шеърояти морфопоэтикаси	160
Д.Шокирова, Ш.Шокиров Инглиз тилида “property-мулк” концепти тадқиқи.....	164
Н.Абдурахмонова Ўзбек тили электрон корпуси учун матнлар репрезентативлиги масаласи	169
А.Мусоева Self-нинг Ўзбекистон таълим тизимида жорий этилиши билан боғлиқ муаммолар.....	174

УДК: 911.375.4:338.45 (575.1)

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ САНОАТ ШАҲАРЛАРИ АҲОЛИСИНИНГ ЭТНИК ТАРИХИ ВА ТАРКИБИ ХУСУСИДА

ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ И СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ГОРОДОВ ТАШКЕНТСКОЙ ОБЛАСТИ

ON ETHNIC HISTORY AND COMPOSITION OF THE POPULATION OF INDUSTRIAL CITIES OF TASHKENT REGION

Анаркулов Сайфиддин Мухитдинович¹

¹Анаркулов Сайфиддин Мухитдинович – Ўзбекистон Миллий университети, таянч докторант.

Аннотация

Мақолада Тошкент вилояти sanoat шаҳарлари аҳолисининг этник тарихи ва таркиби дала тадқиқотлари, адабиётлар ва архив ҳужжатлари маълумотлари асосида таҳлил қилинган. Воҳа аҳолисининг маҳаллий қисми турли этник гуруҳлардан иборат эканлиги, улар тил хусусиятига кўра туркий бўлганлиги, қисман тожик тилида сўзлашувчи гуруҳларнинг яшаганлиги ўлкадаги мавжуд этнопонимлар мисолида ёритилган. Минтақада европа тилли аҳолининг уюшган ҳолдаги манзилгоҳларининг шаклланиши XX аср бошларига тўғри келганлиги, асосий қатламнинг кўчиб келиши эса бевосита ҳудудда sanoat корхоналари, турли ГЭСларнинг қурилиши, шунингдек, айрим халқларнинг депортация қилиниши билан боғлиқ бўлганлиги илмий маълумотлар орқали очиқланган. Sanoat шаҳарларининг полиэтник муҳитга эга эканлиги, у ерда аралаш маданият белгиларининг пайдо бўлиши, турли этник гуруҳ вакиллари ўртасидаги оилаларнинг кўпайишига туртки бўлганлиги сўровлар натижадасига кўра асосланган.

Аннотация

В статье на основе полевых исследований, научной литературы и архивных документов анализируется этническая история и состав населения промышленных городов Ташкентской области. На примере существующих в регионе этнопонимов показано, что местная часть населения оазиса в большинстве своем относится к представителям тюркской языковой группы и частично является таджикоязычным. Научными данными выявлено, что формирование в регионе поселений, жители которых были носителями европейских языков восходит к началу XX века, а миграция основного слоя населения напрямую связана с появлением промышленных предприятий в регионе, строительством различных гидроэлектростанций, а также депортацией определенных народов. Кроме того, результатами опросов подтверждается, что промышленные города имеют полиэтничную среду, в которой возникновение смешанных культурных черт привело к увеличению количества семей между представителями различных этнических групп.

Annotation

The article analyzes the ethnic history and composition of the population of industrial cities of the Tashkent region on the basis of field research, scientific literature and archival documents. Using the example of ethnotonyms existing in the region, it is illustrated that the local part of the oasis population mostly belongs to the representatives of the Turkic language group and is partially Tajik-speaking. Scientific data revealed that the formation of settlements in the region, whose inhabitants were native speakers of European languages, date back to the beginning of the twentieth century, and the migration of the main population is directly related to the emergence of industrial enterprises in the region, the construction of various hydroelectric power plants, as well as the deportation of certain peoples. In addition, survey results confirm that industrial cities have a multi-ethnic environment in which the emergence of mixed cultural traits has led to an increase in the number of families between representatives of different ethnic groups.

Таянч сўз ва иборалар: Тошкент вилояти, этник тарих, этник гуруҳ, этнопоним, аралаш маданият, sanoat шаҳри, sanoat корхоналари, ГЭС, маҳаллий миллат, депортация, шаҳар муҳити, аҳоли манзилгоҳлари, анаъанавий хўжалик, миграция, демография, урбанизм, курамалар.

Ключевые слова и выражения: Ташкентская область, этническая история, этнос, этнопоним, смешанная культура, промышленный город, промышленные предприятия, гидроэлектростанция, коренные народы, депортация, городская среда, поселения, традиционное хозяйство, миграция, демография, урбанизм, кураминцы.

Key words and expressions: Tashkent region, ethnic history, ethnos, ethnotonym, mixed culture, industrial city, industrial enterprises, hydroelectric power station, indigenous peoples, deportation, urban environment, settlements, traditional economy, migration, demography, urbanism, kuraminians.

Тошкент воҳаси инсоният кўним топган энг қадимги гўшалардан бири ҳисобланади. Буни ҳудуднинг қулай шароитга эга минтақада жойлашганлиги, аҳолининг ҳаёт кечириши учун имкониятларнинг кенг бўлганлиги билан изоҳлаш мумкин. Воҳада илмий тадқиқотлар олиб борган қатор олимларнинг асарларида бу ерда қадимдан кишиларнинг яшаб келганлиги қайд этилган [1,153]. Олиб борилган археологик изланишлар натижасида топилган аҳоли манзилгоҳларининг хусусиятлари таҳлил этилиб, вилоят ҳудудидаги протосак уруғ жамоаларининг ўтроқлашиш жараёни масаласига ойдинлик киритилди [2,212]. Шунингдек, қадимда бу ерда яшаган аҳолининг ўзига хос маданият соҳиблари бўлганлиги моддий манбалар асосида исботланди [3. 45]. Қолаверса, мазкур минтақа ўзининг бир неча маданий қатламлари изчиллигига эгаллиги таъкидланди [4,40; 5,115]. Ниҳоят, ўзбек халқининг давлатчилиги ҳамда элат бўлиб шаклланишида муҳим ўрин тутган Қанғ давлатининг шу воҳада ташкил топгани, сўз бораётган ўлка тарихининг нақадар чуқур илдизга эга эканлигини кўрсатади.

Маълумки, Қанғ давлатининг этник таркиби бир хил бўлмаган. Унинг таркибида сак, сакараук, ассиан, массагетларнинг айрим гуруҳлари, тохар, сўғдий ва бошқа эрон тилли этнослар бўлган [6, 84]. Бундан чиқадики, вилоят аҳолиси азалдан бир неча этник бирликлардан иборат бўлиб келган.

Оҳангарон водийси бўйлаб бугунги кунгача сақланиб келаётган турли этнотопонимлар, масалан, Жалойир, Ойтамғали, Қуштамғали, Керейит, Жағалбайли, Қорахитой каби қишлоқлар, шу номдаги туркий қабилаларнинг бу ерга кўчиб келиб жойлашганлигини билдиради. Бу эса Ўрта асрларда ҳам ҳудудга турли қабилаларнинг келиб жойлашуви давом этганлигини кўрсатади. Санаб ўтилган этносларнинг айримлари мўғуллашган туркий қабилалар эди [7, 12].

Тошкент вилояти ҳудудига турли этносларнинг кўчиб келиши жараёни XX асрда ҳам рўй берди. Бу бевосита воҳада

саноат шаҳарларининг шаклланиши билан боғлиқ эди. Ушбу аҳоли миграциясининг аввалгиларидан фарқли томони шундан иборатки, вилоятнинг этник таркиби турли дин, тил ва маданият соҳиблари бўлган европалик миллат вакиллари ҳисобига бойиб борди. Натижада саноат марказларида кўпмиллатли (полиэтник) муҳит шаклланди. Агар биз мазкур саноат марказларининг аксарияти Оҳангарон водийсида жойлашганлигини инобатга олсак, XX асрда рўй берган аҳолининг кўчиб келиши жараёни Тошкент вилояти саноат шаҳарлари аҳолиси этник тарихининг ажралмас қисми сифатида баҳолаш мумкин.

Маълумки, шаҳарлар антропологиясини тадқиқ этишда унинг тарихини ўрганиш муҳим жиҳат ҳисобланади [8, 129]. Бу борада воҳа аҳолисининг этник хусусияти икки қатламлилиги билан аҳамиятлидир. *Биринчиси*, азалдан яшаб келган маҳаллий аҳоли ва улар негизидаги турли этнографик гуруҳлар, *иккинчиси* эса маҳаллий бўлмаган (европалик) миллат вакилларида иборат этник гуруҳлардан иборат ҳисобланади.

Юқорида таъкидланганидек, Оҳангарон водийсида бугунги кунда сақланиб келаётган турли номдаги этнотопонимлар, аҳоли таркибидаги этнографик гуруҳларнинг мансублиги масаласига ойдинлик киритишга имкон беради. Масалан, Туркқишлоқ, Турковул каби қишлоқларнинг мавжудлиги ўзбекларнинг турк уруғи яшаганлигини кўрсатади. Ушбу аҳоли манзилгоҳлари асосан Оҳангарон сув омбори, Сергенексой сингари сув манбаларига яқин жойда жойлашганлиги, уларнинг анъанавий хўжалигида деҳқончиликнинг муҳим рол ўйнаганини кўрсатади. Воҳада Қўштамғали, Ойтамғали, Вахтамғали каби қишлоқ ва овулларнинг борлиги айрим кўнғирот уруғларининг ҳудуд бўйлаб тарқалганлигини кўрсатади. Маълумки, сўнги санаб ўтилган этник бирликлар кўнғирот қабиласининг уруғлари сирасига киради [9, 329]. XX асрда ўзбеклар таркибидаги кўнғиротларнинг асосий қисми Сурхон воҳасида яшаб, уларнинг

сони 30 минг кишидан ортиқ бўлганлиги қайд этилган [10, 70]. Бу ерда яшаган туркий тилли этнослардан яна бири қипчоқлар бўлиб, Оқтов, Ертош, Қорабоғ каби қишлоқларда истиқомат қиладилар. Уларнинг асосий машғулоти аждодлари сингари асосан деҳқончиликдан иборат. Қипчоқларнинг бу ерга кўчиб келиб жойлашуви борасида турли маълумотлар кўзга ташланади. Масалан, Қўқон хонлигида рўй берган қипчоқлар қирғини даврида қочиб ўтганлиги, шунингдек, совет ҳукуматининг ҳудудда пахтачиликни янада ривожлантириш мақсадида Фарғона водийсидан аҳолининг кўчириб келиниши билан боғлиқ эканлиги хусусидаги фикрлар мавжуд [11,46]. Бундан келиб чиқадики, қипчоқларнинг ҳудудга келиб жойлашуви бир нечта тарихий даврни ўз ичига олиб, асосан, XIX – XX асрларда рўй берган, дейиш мумкин. Шунингдек, аксарият қипчоқлар яшайдиган Фарғона водийсининг табиий-географик жойлашувига кўра Тошкент воҳасига яқинлиги мазкур этносларнинг водийдан кўчиб келган, деган эҳтимолнинг ўринли эканлигини кўрсатади.

Қурамалар сон жиҳатдан ҳудуддаги бошқа этник бирликларга нисбатан кўпчиликни ташкил этувчи этнографик гуруҳ ҳисобланади. Улар азалдан Оҳангарон водийси бўйлаб жуда кенг минтақада яшаганлар. Шунинг учун ўлкадаги йирик тоғ тизмаларидан бирининг номи айнан шу лтнос номи билан номланган. Ҳатто мазкур этноним ўлканинг алоҳида маъмурий бирлиги сифатида ҳам мавжуд бўлган. XX асрнинг 20-йилларидаги аҳоли рўйхатида қурамалар нафақат воҳанинг, балки Ўзбекистон ССР аҳолиси таркибида сезиларни улушни ташкил этган. Уларнинг бу даврда 50 минг кишига яқин бўлганлиги қайд этилган [12, 355]. Қурама сўзининг этник хусусият касб этмай, балки бир неча уруғларни ўз ичига олиши натижасида ушбу аҳолига “аралашган, қоришган” маъносидаги “қурама” атамаси қўлланилганлиги айтилади [13, 46-55]. Лекин шуни айтиш керакки, қурамалар асосан ўзбеклар, қисман қозоқларнинг таркибидаги уруғ сифатида ҳам эътироф

этилган [14, 604-749]. Ҳатто, XX асрнинг 20-йилларида рўй берган миллий-худудий чегараланиш даврида қурамалар истиқомат қиладиган ҳудудлар масаласида баҳс-мунозаралар юзага келиб, қурамаларнинг этник хусусияти ва хўжалик фаолиятига кўра ўзбеклар ёки қозоқларга мансуб эканлиги муаммоси кўтарилган [15,55]. Қолаверса, Тошкент воҳасидаги Олмалик, Ангрен, Оҳангарон каби саноат шаҳарлари аҳолиси орасида бугунги кунда ҳам ўзларини қурамалар деб ҳисоблайдиган гуруҳларнинг мавжудлиги, “қурама” атамасининг пайдо бўлиши хусусиятларидан қатъий назар, аҳоли орасида этник маънода қўлланилганлигини кўрсатади.

Чирчиқ шаҳри тарихи ва юксалиши бевосита ҳудуддан оқиб ўтган Чирчиқ дарёси билан муштарак эканлиги кўпгина адабиётларда қайд этилган [16,214]. Авваллари бу ерда яшаган ўзбек ва қозоқлар асосан чорвачилик билан шуғулланганлар. Маҳаллий аҳоли асосан Ниёзбек, Қипчоқ ва Жалоир каби қишлоқларда яшаб, 1926 йилги аҳоли рўйхатида уларнинг сони 1025 нафар эканлиги қайд этилган [16.150]. Троицкий кўрғони ҳудуддаги европалик миллат вакилларининг илк манзилгоҳларини пайдо бўлиши XIX асрнинг сўнги чорагига тўғри келади [17.89]. Православ черкови қурилишининг шу даврда амалга ошганлигини инобатга олсак, ушбу маълумотларни ҳақиқатга яқин дейиш мумкин.

Чирчиқ шаҳрининг пайдо бўлиши бевосита ГЭСнинг Чирчиқ каскадини барпо этиш билан боғлиқдир [18.42]. Мавжуд шарт-шароитлар бу ҳудудда кўплаб саноат корхоналарининг барпо этилишига имкон яратган. Саноат корхоналари ва ГЭС ларни барпо этишга марказдан мутахассислар жалб этилди. Шу тариқа бу ерда аҳолининг таркибига маҳаллий бўлмаган миллат вакилларининг келиб қўшилиши кенгайди.

Ҳудудда саноат корхоналари қурилишининг кенгайиб бориши, бу ерда яшаётган аҳолининг анъанавий турмушига таъсир этмасдан қолмади. Биринчи навбатда яйловларнинг қисқариб

ТАРИХ

бориши туфайли уларнинг чорвачилик билан шуғулланиши қийинлашиб борди. Натижада маҳаллий аҳоли секин-аста ўз машғулотларини алмаштириб, саноат корхона ишчиларига айланди. Чорвачиликни давом эттирганлар эса теварак атрофдаги адирларга кўчиб ўтдилар.

Эндиликда маҳаллий аҳолига хос бўлган анъанавий уйлар ўрнида, қизил томли (черепицали), ғиштли ёки панелли уйлар пайдо бўлди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, маҳаллий аҳолининг анъанавий турар жойларини бу ҳолатда қуриш ўлканинг табиий шароитидан келиб чиққан ҳолда шаклланган эди.

Айтиш керакки, бу ердаги бунёдкорлик ишлари маҳаллий ёшлардан ташқари, барча иттифоқдош республикалардан келган кўпгина кўнгилчилар томонидан амалга оширилди ва ўз навбатида бу жараёнда Чирчиққа европалик миллат вакиллари кўчиб келишининг навбатдаги босқичи бўлди. Жумладан, Москва, Ленинград, Днепровск шаҳарларидан турли миллат вакилларида иборат кўпгина мутахассислар ва ишчи ходимлар бу ишларда фаол бўлган. Шунинг учун “Чирчиқ бутун совет халқи томонидан қурилди”, деб таърифланди [19, 12].

Саноат тармоқларининг тўхтовсиз кўпайиб бориши, турли соҳа вакиллари аҳоли таркибидаги улушининг ортиб боришига олиб келди. Ижтимоийлик нуқтаи назардан олиб қараганда, Чирчиқ ишчилар шаҳри бўлиши билан баробарида бу ерда полиэтник муҳит ёки турли маданият вакилларида иборат майдон шаклланди. 1936 йилда Чирчиқ шаҳрида 36 миллат вакили қайд этилган бўлса [20, 2], уруш арафасида уларнинг сони 40 дан ошди [19, 12]. Шунингдек, аҳолининг ижтимоий таркиби ҳам ўзгариб борди. Зиёли қатлам улуши ўсиб борди. Масалан, академик М.Набиев (ЎзССР ФА Кимё институтини бошқарган), И.Анисим (Ўзбекистон Компартияси МҚ секретари), А.Костандов (СССР кимё саноати вазири бўлиб ишлаган), шу шаҳардан етишиб чиққан.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Чирчиқ шаҳрига бошқа республикалардан аҳоли кўчиб келди. Суми шаҳридан

Фрунзе номидаги машинақурилиш заводи, Ленинграддан “Электропулт” заводи ва “Ростсельмаш” каби иттифоқ миқёсидаги энг йирик ҳисобланган заводлар кўчирилди. Бу жараён саноат корхоналари кўчириб олиб келинган Ленинград, Воронеж, Тамбов, Суми ва бошқа шаҳар ишчилари Чирчиққа кўчирилди. Бундан ташқари, уруш йилларида депортация қилинган қрим татарлари, чеченлар, греклар ва бошқа халқлар шаҳарга кўчириб келинди.

Урушдан кейинги йилларда ҳам шаҳар аҳолиси кўпайиб борди. 1959 йилда Ўзбекистон шаҳарлари аҳолиси сони 2720 минг киши бўлган бир пайтда, Чирчиқ шаҳрининг ўзида 65 минг кишига етди [21, 255].

60-йиллардан бошлаб чирчиқликларнинг маиший турмушида ижобий ўзгаришлар кузатилди. Уруш йилларида аҳоли сони билан турар жойлар, маиший турмушдаги зарур иношоотлар, маданий ва таълим муассасалари ўртасидаги юзага келган номутаносибликлар бартараф этилди.

Кўшни ҳудудда Чорвоқ сув омборининг қурилиши муносабати билан Боғистон қишлоғи аҳолисининг бир қисми Чирчиқ шаҳрига кўчирилди (асосий қисми Бекободга кўчирилган) [22]. Натижада шаҳар аҳолиси таркибида тожикларнинг салмоғи кўпайди. 80-йилларга келганда Чирчиқда яшаётган миллатларнинг сони 72 тага етди [23, 3].

90-йилларда юзага келган ижтимоий-иқтисодий муаммолар даврида шаҳардаги аксарият саноат корхоналарининг фаолияти қисқариши билан кўпгина аҳоли вакиллари (асосан европа миллати) кўчиб кетди. Бугунги кунга келиб, Чирчиқ шаҳрида жами 44та маҳаллада 160 мингдан ортиқ аҳоли истиқомат қилиб, улардан 65 мингдан ортиғи ўзбеклар (40,9 фоиз), 40 мингдан ортиқ рус (25 фоиз), 24 мингдан ортиқ қозоқ (15 фоиз), 18 мингдан ортиқ тожик (11 фоиз) ташкил этади [24]. Шунингдек, шаҳарда қорақалпоқ, украин, белорус, грузин, татар, корейс, туркман, молдован, немис, лўли каби кўплаб миллат вакиллари истиқомат қилмоқда [25]. Сўровлар орқали саноат шаҳарлари аҳолисининг европалик миллат

вакиллари орасида шаҳардан кўчиб кетаётганлигига гувоҳ бўлган ҳолда, расмий маълумотларда шаҳардаги демографик ҳолатнинг ўсиш ҳолати қайд этилганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, иккита хулосага келиш мумкин. Биринчидан, табиий ўсиш ҳисобига демографик мувозанат сақланиб турибди, қолаверса ички миграциялар натижасида шаҳарга вилоятлардан кўчиб келувчи этнографик гуруҳлар ҳисобига аҳолининг механик ўсиши давом этапти. Бу жараёнлар шаҳар аҳолисининг таркибида маҳаллий миллат вакиллари салмоғининг ортиб бораётганлигини кўрсатади.

Ангрен шаҳри географик жиҳатдан Қурама ва Чотқол тоғлари оралиғидаги водийда жойлашган бўлиб, табиий қазилма ресурсларга бойлиги кончиликнинг жуда эрта бошланишига сабаб бўлган.

Шаҳар номининг келиб чиқиши борасида қатор маълумотлар учрайди. Улардан бирида “Ангрен” атамаси, ҳудуддан оқиб ўтувчи дарёга маҳаллий аҳоли томонидан “ҳангран” кўринишида истеъмолда бўлган. Ушбу сўз қурама шевасида бўлиб, ҳайқириб оқувчи сув маъносида қўлланилган [26, 101]. Агар ҳудуднинг дарё бошланиш нуқтасига яқинлигини, бундай рельефда сувнинг доимо шиддат билан оқишини инobatга олсак, юқоридаги фикрни тўғри дейиш мумкин. Бироқ ушбу фикрларни инкор этувчи қатор мулоҳазалар ҳам йўқ эмас [27, 101].

Олмалиқ шаҳри ҳудудида аҳоли манзилгоҳларининг пайдо бўлиши ва тараққий этиши бу ернинг рангли металл хом ашёсига бой эканлиги билан бевосита боғлиқдир. Қурама тоғ тизмаларида ястаниб ётган мазкур макон илк Ўрта асрларда Илоқ вилоятининг маркази бўлган Тункат шаҳри бўлганлиги эътироф этилса-да [26, 5], ўтган асрнинг ўрталарида бу ерда археологик қазув ишларини олиб борган М.Массон шаҳарнинг ёши 2000 йилдан кам эмаслигини қайд этган [28, 22].

Олмалиқ топонимининг вужудга келиши бевосита шу минтақада азалдан яшаб келган қурамалар томонидан берилган дейилса хато бўлмайди. Чунки

Қурама тоғ тизмаларида яшовчи аҳолининг жойларни номлашда ўсимликлар ёки жойнинг табиий хусусиятидан келиб чиқиш аънанаси бўлган. Ҳудудда жойлашган Ёнғоқлисой, Ўриклисой, Олмалисой, Қизилолма, Ўрикбел, Олмазор, Жийдали, Теракли, Ирғайли, Бурганли, Жилғинчи каби топонимлар шундан далолат беради. Шаҳар номининг келиб чиқиши юзасидан турли тахминлар қанчалик кўп бўлмасин, улар Олмалиқ шаҳрининг мевали дарахт (олма) билан тарихий боғланишини акс эттирувчи халқ дунёқарашини ўзгартира олмайди [29, 124].

Олмалиқда яшаган этник гуруҳлар хусусида тўхталганда, бу ерда асосан қурамалар яшаган. В.Радлов мазкур минтақаларда яшовчи қурамаларнинг бешта уруғ – жалойир, телов, тома, жағалбайли ва тароқлидан иборат эканлигини таъкидлайди. Ўз навбатида мазкур уруғ таркибига кирувчи қатор тармоқлар мавжуд бўлиб, Оҳангарон водийсида мавжуд Қорасийроқ, Ойтамғали, Қорахитой, Жалойир, Қуёнқулоқ, Жағалбайли каби кўплаб этнотопонимлар қурама номи бир нечта уруғ, қабилаларни бирлаштирганлигини кўрсатади. Айрим адабиётларда минтақада ўзбек-қурамаларининг япалоқ, самарчуқ, кўчартўп, бойтўп, қалмоқтўп, қатағон, жағалбойли, сувти, саритамғали, элтамғали, ачамайли, самирак, жалойир, уйшун, керайит, олчин, арғин, кебанак, чиликчи, чилкор, қорасийроқ, қайсар, тортувли, болғали, қайтмас, санам, шийқа, галаботир, жунбош, обиз, мўғул, бўрончи, эйвалак, керовчи, тама, телов, тароқли, дўлот, шунингдек, чамбил, қорахитой, тақали, ойтамғали, қорақўйли, жалама (яллама) каби 92 бовли ўзбек уруғларига мансуб кишилар азалдан яшаб келганлиги ва уларнинг ҳар бирига хос белги –тамғалари бўлганлиги таъкидланади [30, 81].

Ўтган асрда Олмалиқ ҳудудига маҳаллий бўлмаган миллат вакилларининг кириб келиши билан, шаҳарда этник жиҳатдан ўзига хос қиёфа вужудга келди. Турли этник бирликлар ва этнографик гуруҳлардан ташқари Олмалиқда европалик миллат

ТАРИХ

вакилларининг қатлами шаклланди. Бу жараён Олмалиқ шаҳрининг саноат марказига айланиб бориши билан бирга рўй берди.

ЎзССР Олий Совети Президиумининг 1932 йил 23 мартдаги қарорида Ўрта Осиёдаги энг йирик Омалиқ мис қуйиш заводининг қурилиши нафақат халқ хўжалиги, балки сиёсий жиҳатдан ҳам аҳамиятли эканлиги қайд этилди. Бу борада қилинган саъй-ҳаракатлар натижасида 1932 йилда Олмалиқ кон – металлургия бирлашмасига асос солинди, шунингдек, 1939 йилда партиянинг XVIII съездида Олмалиқ комбинатини қуриш зарурлиги таъкидланди [31, 4]. Бу пайтда Олмалиқ Пскент тумани таркибидаги ишчи посёлкаси сифатида юритилиб, 1939 йилги аҳоли рўйхатида 584 нафар киши борлиги қайд этилган [32,2].

1939 йилга келиб Олмалиқ шаҳрини барпо этиш бўйича ЎзССР Геология бошқармаси қуйидаги учта асосий масалани кун тартибига қўйди:

- 1) шаҳар сув таъминотини йўлга қўйиш;
- 2) маҳаллий хом ашёлардан унумли фойдаланиш;
- 3) келгусидаги қурилиш ишларида ҳудуднинг ўзига хос табиий шароитини ҳисобга олиш [33,12].

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Олмалиқдаги қурилиш ишлари тўхтаб қолди. 1946 йилдан қурилиш ишлари қайта бошланиб, 1947 йил охирида Олмалиқ қишлоғи ўрнида ишчи посёлкаси вужудга келди. 1951 йилнинг 10 июлида Олмалиқ посёлкаси шаҳар мақомини олди ва шундан сўнг унинг саноат шаҳри сифатидаги тарихи бошланди [34, 1].

Дастлабки йиллардан оқ саноат шаҳрининг моддий-техник базасини яратишга алоҳида эътибор берилди. 1957 йилга келиб Олмалиқ комбинати тўла замонавий технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланди.

Совет ҳукумати ёш саноат шаҳарларида мутахассисларга бўлган талабни марказий шаҳарлардан жалб қилиш ёки маҳаллий ёшларни тоғ-кон саноати ва рангли металлургия соҳасининг мутахассиси қилиб тайёрлаш йўли билан қаноатлантиради.

1955 йилда Тошкент вилоятининг саноат шаҳарларига 435 та оила ёки 1019 нафар кишини кўчириш белгиланди. Тегишли ҳужжатларда 393 та оиланинг турар-жойга эҳтиёжи борлиги қайд этилди. 1957-1960 йилларнинг ўзида Олмалиқ шаҳрига 1074 нафар малакали ишчи кўчириб келинди [35,279].

Шаҳар аҳолисининг ўсиши жуда юқори бўлиб, Тошкент вилоятидаги бошқа саноат шаҳарлари сингари Совет Иттифоқи бўйича етакчи ўринни эгаллаган. 1950 йилда Олмалиқда 3779 нафар киши рўйхатга олинган [36,2], 70-йилларда эса аҳоли сони 95 минг кишини ташкил этган. Бу даврда Тошкент вилояти саноат шаҳарлари аҳолиси эса 1695,2 минг нафарни ташкил этди. Шундан 128 минг – Чирчиқ, 98,9 минг – Ангрен, 61,1 минг – Бекободнинг ҳиссаларига тўғри келди [37,14]. 1983 йилга келиб бу кўрсаткич – Олмалиқда 109,4 мингни ташкил этди [38,14]. Таъкидлаш кераки, шаҳар аҳолисининг ўсишида бу ерга келиб таълим олувчи талабаларнинг ҳиссалари ҳам катта бўлди. Масалан, 1984 йилда Политехника институтининг Олмалиқ филиалида 1081 нафар металлургия саноати мутахассиси тайёрланди.

Манбаларда бошқа саноат шаҳарларидан фарқли ўлароқ, Олмалиқ шаҳри аҳолиси таркибида маҳаллий бўлмаган миллат вакилларининг кўпчиликни ташкил этганлиги, чунки саноат тармоқлари ишчилари асосан европалик миллат вакиллари ҳисобига қопланиб, улар бу ерга келганда “деярли бўш жойларга” жойлашганлиги айtilган [18, 161]. Лекин дала тадқиқотлари буни тасдиқламайди. Европалик миллат вакиллари сон жиҳатдан кўпчиликни ташкил этган бўлиши мумкин. Лекин улар ҳеч ким яшамайдиган жойга келиб ўрнашганликлари унчалик ҳам тўғри бўлмаса керак. Чунки ўзининг курама эканлигини таъкидлайдиган аҳоли вакилларининг аксарияти асосан Олмалиқ шаҳрида истиқомат қиладилар. Ундан ташқари аҳолининг курама бўлмаган қисми эса (асосан Фарғона водийси вакиллари) ўзларининг фарғоналик эканликларини ҳозирги кунгача ҳам сақлаб келмоқдалар.

Шаҳар аҳолиси механик ўсиши ҳам sanoat марказларининг миллий таркибини бойитиб борди. Чунки, бу ҳудудларга Совет давлатининг турли

республикаларидан аҳолининг доимий кўчиб келиши кузатилган. Бу борада архив ҳужжатларига таяниб, қуйидагича манзарани тасвирлаш мумкин:

1-жадвал

Саноат шаҳарлари	Кўчиб келди	Кўчиб кетди	Механик ўсиш
1977 йил			
Олмалиқ	1381	1148	233
Ангрен	1231	716	460
Бекобод	760	716	44
Чирчиқ	1455	960	495
Янгийўл	587	556	31
1980 йил			
Олмалиқ	1059	871	188
Ангрен	948	665	283
Чирчиқ	1038	879	159

Айтиш мумкинки, Олмалиқ шаҳрининг ташкил топиши ва аҳолисининг шаклланишида sanoat корхоналари, хусусан, рангли-металлургиянинг ривожланиши алоҳида ўрин тутди. Улар Олмалиқни ишчи посёлкасида sanoat шаҳрига айлантириш баробарида, бу ердаги аҳолининг этник таркиби, турмуш тарзи ва ўзига хосликнинг шаклланишида ҳам муҳим роль ўйнади.

90-йилларда Тошкент вилоятининг sanoat шаҳарларида кузатилган аҳолининг оммавий тарзда кўчиб кетиши, депопуляция жараёнлари нисбатан суст кечади. Буни, биринчи навбатда, sanoat корхоналарида ишлаётганларнинг аксарияти маҳаллий миллат вакиллари бўлганлиги, шунингдек, кон саноатининг бир маромда ишлаб турганлиги билан изоҳлаш мумкин. Бошқа sanoat шаҳарлари билан солиштирилганда, Олмалиқда европа миллат вакиллари сони кўпчиликти ташкил этади. Сўнги йилларда эса шаҳар аҳолисининг ҳам табиий ўсиши ҳам механик кўпайиши мусбат кўринишда бўлмоқда.

Ҳозирги кунда Олмалиқ шаҳридаги жами 51 та маҳаллада расмий маълумотлар бўйича 20 га яқин миллат вакилларида иборат 133 мингкишдан ортиқ аҳоли истиқомат қилмоқда. Ўзбеклар 69 мингдан ортиқ (52,1 фоиз), руслар 27 мингдан ортиқ (20,4 фоиз), қozoқлар 14 мингдан ортиқ (10,9 фоиз), корейслар 6 мингдан ортиқ (4,7 фоиз),

тожиклар 4,9 мингдан ортиқ (3,7 фоиз)ни ташкил этади [24]. Шунингдек, шаҳарда яҳудий, украин, белорус, уйғур, немис, туркман, арман каби бошқа миллат вакиллари истиқомат қилиб келмоқдалар.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, sanoat шаҳарлари аҳолисининг демографияси табиий ўсишдан кўра кўпроқ механик кўпайиш билан боғлиқ бўлиб қолди. Буни ташкил этилган янги sanoat корхоналарига иттифоқдош республикаларнинг турли шаҳарларидан ишчиларнинг кўчириб келиниши билан баҳолаш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, sanoat шаҳарлари аҳолиси таркибининг маҳаллий бўлмаган этник гуруҳлар ҳисобига бойиб боришига хизмат қилди. Саноат шаҳарлари аҳолиси таркибида туб ерли этник гуруҳлар фақатгина табиий ўсиш ёки маълум бир маъмурий-ҳудудий ўзгаришлар ҳисобига ортиб борди.

Кўпмиллатли sanoat шаҳарларидаги ўзига хос маданият муҳитининг шаклланиши, бу ерда яшаётган турли миллат вакиллари яқин алоқалари, миллатларо тотувлик, қардошлик тамойиллари асосига қурилганлиги айтилса-да, бундай ўзига хос маданий муҳитнинг шаклланишига мафкуранинг совет фуқаросини тарбиялаш йўлидаги саъй-ҳаракатлари ҳам сезиларли таъсир кўрсатганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Ҳатто sanoat шаҳарлари вақтли матбуотининг фаолияти ҳам шунга йўналтирилган эди.

ТАРИХ

Шунинг учун Тошкент вилоятининг sanoat “металлургиялар” сифатида таний шаҳарлари аҳолиси ўзларини бошладилар. “энергетикалар”, “кимёгарлар”, “кончилар”,

Адабиётлар:

1. Тереножкин А.И. Согд и Чач. – М., 1950.
2. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2015.
3. Дуке Х. Туябугузское поселение Бургулюкской культуры. – Ташкент, 1982.
4. Филанович М.И. –Ташкент: за рождение и развитие города и городской культуры. – Т.: Фан, 1983.
5. Филанович М.И. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. – Т., 2010.
6. Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Тошкент: Шарк, 2001.
7. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент: Фан, 1968.
8. Caroline B. Brettel. Urban History, Urban Anthropology, and the Study of Migrants in Cities. Article in City & Society. June 2008.
9. Этнический атлас Узбекистана. – Т., 2002.
10. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976.
11. Раззоқов А. Оҳангарон гавҳарлари. – Т.: Oltin Meros Press, 2019.
12. Бартольд В. Сочинения. Т.5. – М.: Наука, 1977.
13. Кармышева Б.Х. «Кочевая степь» Маверанахра и ее население в конце XIX – начале XX вв. // Советская этнография, №1. – М., 1980.
14. Радлов В. В. Из Сибири. – Москва, 1989.
15. Узбеки. – Москва: Наука, 2011.
16. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. –Т.: Фан, 1982.
17. Материалы Всесоюзной переписи населения 1926 г. В УзССР, вып. 1. – Самарканд, 1927.
18. История новых городов Узбекистана. Ташкентская область. – Т.: Фан, 1976.
19. Якубов Ф., Салимов Т. Чирчик. –Т.: Узбекистан, 1970.
20. “Правда Востока”, 9 февраля 1936 г.
21. Народы Средней Азии и Казахстана. Кол. авт. Т.1. – М., 1962.
22. Дала тадқиқотлари. Чирчиқ шаҳри, 2021 йил, май.
23. Савченко Н., Джалилов А. Чирчик. – Т.: Узбекистан, 1980.
24. Тошкент вилояти статистика бошқармасининг 01.01.2021 йил ҳолати бўйича маълумоти.
25. Чирчиқ шаҳар ҳокимлигининг Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш бўлими маълумотлари.
26. Раззоқов А. Оҳангарон гавҳарлари. – Т.: Oltin Meros Press, 2019.
27. Муҳаммад Саид. Оҳангарон ва Ангрэн бир номдаги икки шаҳарми? / Тошкент ҳақиқати. - 2020 йил 14 март сони.
28. Массон В.М. Ахангаран. Археол. топог. очерк. – Т.: АН УзССР, 1953.
29. Мирзақулов Т., Хасанов А. Олмалиқ асрлар силсиласида: тарих, истиқлол ва бунёдкорлик. – Олмалиқ, 2021.
30. Ёрматов И. Илоқ тарихи. – Т., 2005.
31. Файзуллаев Х. Олмалиқ новаторлари. – Т.: Ўздавнашр, 1958.
32. ЎзРМДА. Р-1619-фонд, 11-рўйхат, 701-иш, 2-жадвал.
33. ЎзРМДА. Р-2104-фонд, 1-рўйхат, 122в-иш, 12-варақ.
34. ЎзРМДА. Р-2104-фонд, 1-рўйхат, 122в-иш, 1-варақ.
35. ЎзРМДА. Р-1619-фонд, 11-рўйхат, 1791-иш, 279-варақ.
36. ЎзРМДА. Р-1619-фонд, 11-рўйхат, 1509-иш, 2-варақ.
37. ЎзРМДА. Р-1619-фонд, 11-рўйхат, 3610-иш, 14-варақ.
38. ЎзРМДА. Р-1619-фонд, 11-рўйхат, 4424-иш, 14-варақ.

(Тақризчи: Б.Усманов – тарих фанлари доктори, доцент)